

УДК 78 (09) (477.51)

О.П. Васюта

кандидат мистецтвознавства,

доцент,

доцент Чернігівського обласного

інституту післядипломної

педагогічної освіти.

Музична Шевченкіана Чернігівщини як теоретико - мистецтвознавча проблема

Питання «Тарас Шевченко і музика» покладено в основу наукових досліджень різних галузей мистецтвознавства. Це пов'язано з багатоаспектністю теми, зумовленою одним з найвищих виявів української національно-культурної духовності, - художньою та літературною спадщиною геніального поета і його внеском у світову загальнолюдську культуру. Особлива музикальність творчості Т.Шевченка ніби віддзеркалює ритм часу, і дуже часто стає безпосередньою рушійною силою та основою художнього процесу митця. Високе музичне обдарування Т.Шевченка наклало відбиток на всю його літературну творчість та досягло свого найбільшого вияву у збірці поезій «Кобзар», яку, як писав О.Т.Гончар,: «Народ український поставив на перше місце серед успадкованих з минулого національних духовних скарбів» [4].

Перед усім зазначимо - українська музична Шевченкіана складається щонайменше з двох могутніх течій – народної музичної творчості та музики національної композиторської школи, які зливаючись воедино, склали музичну культуру, властиву епосі духовного відродження України на її різних історико-культурних етапах. З цього приводу визначимо головні віхи української музичної нотографії та бібліографії творчості Т.Шевченка. Як засвідчує мистецтвознавець А.Касперт [7], перша нотографія музичних

творів на тексти Т.Шевченка була складена у 1886 році бібліографом М.Комаровим. До неї увійшла перша серія творів М.Лисенка з «Музики до «Кобзаря» . Т.Шевченка» (десять назв). У 1887 р. вийшло продовження цього покажчика, до якого увійшли нові твори М.Лисенка з «Музики до «Кобзаря» Т.Шевченка» (три назви) і чотири пісні композитора В.Горддєєва. Наступним етапом систематизації бібліографічного і нотографічного матеріалу, пов'язаного з творчістю Т.Шевченка, стали праці М.Комарова «Т.Шевченко в литературе и искусстве» та «Библиографический указатель музыкальной и литературной деятельности Н.В.Лысенко (1868 – 1903)», до яких увійшли оригінальні музичні композиції М.Лисенка та багатьох інших композиторів [7 с.5].

Впродовж ХХ століття найважливіші етапи дослідження музичної Шевченкіани стали праці Я.Я.Полфьорова «Покажчик музичних творів до слів та на твори Тараса Шевченка. (В порядку попереднього звідомлення) (1929) [6 с.6]. Окремий перелік музичних творів за текстами Т.Шевченка увійшов до бібліографічного покажчика «Т.Г.Шевченко», укладачами якого стали О.М.Клеменова і ін. [7 с.6], та до «Матеріалів бібліографії до Шевченкіани за роки Великої Вітчизняної війни» Ф. Сарани [7 с.6].

Великий внесок в систематизацію музичних творів, пов'язаних з поезією Т.Шевченка, здійснив видатний український музикознавець першої половини ХХ ст. М.О.Грінченко. Цій темі він присвятив декілька праць серед яких найбільш об'ємною і ґрунтовною є – «Шевченко і музика» (1941) [7 с.6]. Праці М.Грінченка стали базовими для подальших напрацювань, які втілювалися в українському музикознавстві другої половини ХХ ст. В цьому контексті важливе значення має довідник нотографічних і бібліографічних матеріалів «Шевченко і музика», укладений А.І.Касперт. [7]. Довідник наводить дані про 1625 першоджерел, які виділяються у два об'ємні блоки.

1. До першого увійшли оригінальні музичні твори композиторів і обробки пісень на вірші Т.Шевченка, які стали народними, а також музичні твори за мотивами поезій Т.Г.Шевченка та присвячені йому [7 с.6].

2. Другий блок розкриває, систематизовану за напрямками, бібліографію книг, статей, рецензій, заміток на тему «Шевченко і музика», яка поділяється на три підрозділи:

- а) Т.Г.Шевченко про музику і композиторів;
- б) Музика в житті Т.Г.Шевченка;
- в) Т.Г.Шевченко в творчості композиторів та в народних піснях.

У дослідженні музичної Шевченкіани історичне значення також мають праці П.О.Козицького «Тарас Шевченко і музична культура» [8]. Збірка статей відомих українських мистецтвознавців П.Козицького, Л.Єфремова, О.Лисенка, М.Гордійчука та ін., об'єднані спільною назвою «Шевченко і музика» [16], О.А.Правдюка «Т.Г.Шевченко і музичний фольклор України» [11], «Тарас Шевченко про мистецтво» (збірка статей упорядник І.І.Стебун) [12]. М.Л.Білинської «Грає кобзар, виспіває» [3], Н.І.Андрос «Музична інтерпретація поезія Шевченка» [1], Н.І.Королюк «Кобзарєва пісня. Поезія Тараса Шевченка і музика» та «Полум'яне слово Шевченка в музиці. Хорова творчість українських композиторів» [10]. Заслуговує також на увагу бібліографічний покажчик С.М.Остапенко «Т.Г.Шевченко і його герої в музиці та образотворчому мистецтві» [13] та ін. Таким чином, українська мистецтвознавча наука має вагомі напрацювання в осмисленні та узагальненні музичної культури, заплідненої Шевченковим словом. Однак, на сучасному етапі духовного розвитку українського суспільства дослідження музичної Шевченкіани набувають особливої ваги, оскільки поступальний рух України в напрямку європейської інтеграції актуалізує питання національно-культурної самодостатності та тотожності української культури в глобалізованому світовому співтоваристві. Певною духовною домінантою сучасного етапу державотворення стає виняткове культурологічне завдання щодо формування Концепції гуманітарного розвитку України [9]. Динаміка духовних змін в суспільстві зумовлює якісно нове осмислення культури як невід'ємної складової загальнонаціонального прогресу в сферах мовно-культурної політики, збереженні та актуалізації

культурної спадщини, підтримки мистецького процесу та національно-культурного продукту, реформуванні державної культурної політики [14]. Як наголошує академік М.Жулинський: «Ми не можемо відчувати, усвідомлювати себе повноцінною нацією, вважати себе потужною духовною силою, якщо не забезпечимо повноцінного вільного життя українській мові, бо українська мова, як і кожна мова, є своєрідним організмом, життєдіяльність якого слід підтримувати, забезпечувати, всіляко сприяє його розвитку ...українська мова витворила українську націю» [5]. З цього приводу виникає потреба наукового опрацювання музичної Шевченкіани Чернігівщини, як самодостатнього явища, яка стала вагомим часткою загальнонаціонального духовного відродження України на різних етапах її історичного розвитку. До того ж, виходячи з науково-епістемологічної точки зору тема «Музична Шевченкіана Чернігівщини» ще не ставала об'єктом окремої мистецтвознавчої праці. Не піддавалися аналізу результати творчої діяльності композиторів, фольклористів, театральних музичних діячів та їх послідовників, які сформували музичну Шевченкіану Чернігівщини як неповторне художнє явище. Тому завданнями у здійсненні зазначеної наукової розвідки є:

- розгляд головних етапів розгортання та поширення творчості Т.Г.Шевченка засобами музичного мистецтва в народно - пісенній композиторській та театральній музичній сферах;
- характеристика впливу музичної творчості, пов'язаної з поезією Т.Шевченка, на формування національно-культурної свідомості;
- визначення специфічних особливостей музичної Шевченкіани Чернігівщини в умовах культурного розвитку регіону;
- уточнення поняття «Музична Шевченкіана Чернігівщини» в ракурсі взаємодії духовних процесів загальнонаціонального культуротворчого та мистецького поступу України XIX – початку XXI ст.

В цьому сенсі головним предметом даного дослідження стає аналіз вагеного сегменту музичної культури Чернігівщини, який охоплює етап

перебування поета на Чернігівщині у середині XIX ст. і його вплив на формування мистецького середовища регіону. Зародження перших музичних творів, пов'язаних з творами Т.Шевченка та висвітлення континуальності розвитку музичної Шевченкіани Чернігівщини як художнього явища. Зазначимо, що динаміка розвитку музичної Шевченкіани висунула на перший план діяльність театральних-музичних колективів. Проілюструємо цю тезу на прикладі творчої роботи Чернігівського обласного академічного українського музично-драматичного театру ім. Т.Г.Шевченка.

Чернігівський обласний академічний український музично-драматичний театр носить ім'я Т.Г.Шевченка від першого дня свого заснування. Колектив театру в усі часи глибоко шанував традиції добра, гуманності, народності, любові до України, які закладені у творчості великого поета. Протягом усього творчого шляху театр періодично звертався до постановок вистав, пов'язаних з життям і творчістю Т.Г.Шевченка.

У репертуарі перших років роботи театру на його сцені йшла драма «Гайдамаки». Постановку вистави здійснив відомий на той час актор і режисер Леонід Предславич. У 1939 році була здійснена постановка п'єси Юрія Костюка «Тарас Шевченко» режисером Григорієм Воловиком. У ролі молодого Тараса Шевченка виступив артист Володимир Волгрик. Вистава була показана у м. Київ під час огляду кращих вистав, і пройшла там з великим успіхом, а виконавця головної ролі було нагороджено шевченківською медаллю.

Кілька разів на сцені Чернігівського театру різними режисерами ставилася вистава «Назар Стодоля» за п'єсою Т.Г.Шевченка. Вперше вона була поставлена у 1940 році режисером Леонідом Романенком, а в 1951 році «Назара Стодолю» поставив режисер Микола Баль. На жаль, в архівах театру не збереглося даних про виконавців головних ролей у цих виставах.

У 1970-му році до постановки драми «Назар Стодоля» звернувся режисер, художній керівник театру, заслужений артист України Віталій Рудницький. Головні ролі у цій виставі виконували: Назар – заслужений

артист України Віктор Мірошніченко, Гнат – заслужений артист України Петро Мороз, Хома Кичатий – заслужений артист України Микола Розцвіталов, Галя – артистка Лідія Фоменко, Стеха – заслужена артистка України Емма Мороз. Вистава користувалася великим успіхом і довго не сходила зі сцени театру.

До творчості Т.Г. Шевченка у 1964-му році звертався, також, і режисер Павло Морозенко, головний режисер театру, який поставив драму «Невольник» за поемою «Сліпий». У 1973-му році заслужений артист України Віталій Рудницький здійснив постановку драми «Марина» драматурга Миколи Зарудного за мотивами творів Т.Г.Шевченка. Заголовну роль Марини виконувала народна артистка України Ганна Пащенко, роль Степана – заслужений артист України Василь Кропивницький.

Визначною подією у творчому житті театру стала постановка опери Миколи Аркаса «Катерина» за однойменною поемою Т.Г. Шевченка, прем'єра якої відбулася 10 березня 1961 – го року. Вона була присвячена 100-річчю від дня смерті великого поета. Постановку здійснили: диригент – Віталій Вітковський, режисер – Олексій Сапсай, художник – Іван Олійник. У головних партіях опери виступили: Катерина – заслужена артистка України Марія Бебешко, Іван – заслужений артист України Володимир Курілов, Андрій – Микола Уманець, Мати – Марія Мельник, Батько – Олександр Дудченко. Це була велика творча перемога театру, справжня мистецька подія на рівні всієї України.

До опери «Катерина» у 2000-му році за ініціативою художнього керівника театру, народного артиста України та СРСР Володимира Грипича колектив театру звернувся ще раз, поставивши її у концертному виконанні до традиційного відзначення шевченківських днів. Це був спільний проект Чернігівського муніципального симфонічного оркестру під керуванням диригента Анатолія Ткачука, солістів-вокалістів Чернігівського філармонійного центру фестивалів і концертних програм. А також артистів-вокалістів театру. Постановку опери здійснив колишній режисер театру,

заслужений артист України Леонід Отрюх. На головні партії були запрошені відомі співаки – заслужені артисти України Лариса Роговець (Мати), Володимир Гришин (Іван) та Іван Круш (Батько). Їх дублювали артисти театру: Мати – заслужена артистка України Антоніна Баглій, Іван – Едуард Брагіда, Батько – Валентин Корінь. Заголовну партію Катерини виконували Ольга Турок та Світлана Дарнопих, а партію Андрія – Альберт Лукашов.

До цього часу у діючому репертуарі залишається дума-опера «Сліпий» за поемою Т.Г.Шевченка «Невольник», постановку якої здійснив у 1989-му році народний артист України Володимир Грипич за власним лібрето. Музику до думи-опери написав відомий український композитор Олександр Злотник, диригент-постановник – Володимир Заславський. Головні партії у різні часи виконували: Ярина – артистка Світлана Дарнопих і Ольга Турок, Степан – заслужений артист України Сергій Гончар і артист Альберт Лукашов, Коваль – заслужений артист України Петро Мороз і артист Валентин Корінь. Ця вистава була відзнята на плівку і неодноразово демонструвалася на екрані українського телебачення, показувалась під час театральних фестивалів різних рівнів як в Україні, так і за її межами, користуючись незмінним успіхом у глядача і отримуючи схвальні відгуки у засобах масової інформації.

Яскравим прикладом цьому можуть бути відгуки відомих критиків і театральних діячів під час показу думи-опери «Сліпий» у Москві на Міждержавному театральному фестивалі восени 1991-го року, зафіксованих стенограмою обговорення, яка зберігається в архівах театру. Голова журі фестивалю, народний артист СРСР Є.Р. Симонов сказав: «Подивившись і прослухавши думу-оперу «Сліпий», відчуваєш такий катарсис, ніби побував у святому храмі. Своєю виставою ви облагородили сцену вахтангівців. Спасибі за насолоду, за прекрасний, чистий, душевний спектакль». І.Л. Вишневська, театральний критик: «Те, що ми сьогодні побачили, дійсно прекрасно і всіх потрясло. Мені чомусь вчувався Чорнобиль. Вистава дуже сучасна по своєму звучанню. Я щаслива, що очистилась, я радію. І давно ми з

Шевченком не зустрічались, хоча всі ми знаємо, що він – класик, а виявляється – ось він, живий, перед нами. Прекрасно. Спасибі за зустріч».

М.Ю. Швидкой, театральний критик, міністр культури Росії: «Сьогодні, в пору національних потрясінь, коли заново, дуже прискіпливо розглядається національний характер народу, поява цього спектаклю і його жива природа є дуже важливою і суттєвою подією. І те, що ви рідною мовою можете говорити про величезні і складні проблеми – це суттєво і дуже важливо. Ми побачили дійсно забутий тип театральної поведінки. Ви граєте думу, це українська міфологія. Тут усе значиме це – мистецтво України. Спасибі вам велике. Дійсно ми одержали ковток живої води». Л. Лебедина, театральний критик: «Під час вистави було відчуття непідробної чистоти, простоти і наївності. Мені здалося, що я повернулася у своє дитинство. Форма вистави вражаюче довершена. Ви мужньо вистояли проти стихійного потоку новітніх течій, і на сьогоднішній день ваша вистава унікальна. Все зрозуміло, тому що є легенда, є сюжет, є епічність. Це ваша унікальна сценічна мова. Для мене ось такий красивий спектакль як пісня давно-давно минулих літ». В. Буфер, театральний критик: «Приєднуюсь до сказаного вище. Ви показали достойний, яскравий спектакль. Я хочу, щоб театри такого типу існували. Спасибі. Будьте здорові, дорогі друзі!» Всього виступило під час обговорення близько десяти членів журі цього фестивалю, які були одностайні відносно оцінки думи-опери «Сліпий» та її виконавців. Подібні оцінки вистава одержує протягом майже двадцяти років свого сценічного життя.

Продовженням театральної шевченкіани на сцені Чернігівського академічного театру стала постановка у 2003-му році народним артистом України та СРСР Володимиром Грипичем мелодрами «Мати-наймичка» за власною інсценізацією повісті «Наймичка» Т.Г.Шевченка, і ось уже чотири роки чарує глядача. Головні ролі у цій виставі виконують: від автора – заслужений артист України Валентин Судак, Лукія – артистка Тетяна

Шумейко, Марта – заслужена артистка України Антоніна Баглій, Яким – артист Петро Дехтяренко, Марко – артист Владислав Лещенко.

У 2007-му році на чернігівській сцені відбулася прем'єра театральної фантазії на теми творів Великого Кобзаря «Відьма», в основу якої була покладена однойменна поема Т.Г.Шевченка, а також були взяті деякі інші віршовані твори поета. Автор сценарію вистави і режисер-постановник – Сергій Кузик. Як драматична вистава, «Відьма» не має сценічної історії на кону українського театру, тому можна вважати, що Чернігівський обласний академічний український музично-драматичний театр імені Т.Г.Шевченка зробив спробу розпочати сценічне життя цього твору. У заголовній ролі Відьми виступила провідна артистка театру Олена Бондаренко [6].

Важливим етапом дослідження музичної Шевченкіани є також творчий спадок українських композиторів XIX-XX ст. М.Маркевича, Л.Ревуцького, Г.Верьовки, І.Зажитька, М.Збарадського, А.Ткачука і ін., пов'язаної з поезією Т.Шевченка. В цьому сенсі висвітлення регіоналізму підкреслює неповторність розвитку творчого процесу музичної культури північно-східного регіону України і її здатності до ретроспекції та інтеграції в загальноукраїнське музичне річище. Складність вирішення даної мистецтвознавчої проблеми лежить у декількох взаємопов'язаних площинах. По – перше, це пов'язано з формуванням джерельної бази дослідження. В цьому напрямку можна накреслити декілька шляхів пошукової діяльності. Зокрема, важливим джерелом висвітлення різних етапів музичної Шевченкіани Чернігівщини стають друковані матеріали «Черниговских губернских ведомостей» та їх наступника – головної офіційної газети Чернігівської області «Деснянської правди». Важливим джерелом інформації стають повідомлення М.Калиновського, Н.Яснопольського, І.Рашевського, Л.Кузьменко, П.Куценка, В.Личковаха і ін. Саме їх мистецтвознавчі матеріали сприяють формуванню хронологічного ряду дослідження. У розкритті безпосередньої мистецької діяльності Т.Шевченка на Чернігівщині, з якої власне і розпочинається музична Шевченкіана Чернігово-Сіверського

краю, суттєву допомогу можуть надати першоджерела Державного архіву Чернігівської області. Серед багатьох архівних матеріалів особливе значення має лист Т.Г.Шевченка чернігівському губернатору П.І.Гессе щодо поширення естампів «Живописної України». Своїм листом поет зокрема наголошує: «История южной России изумляет каждого своими произведениями и полусказочными героями, народ удивительно оригинален, земля прекрасная, и все это до сих пор никем не представлено перед очи образованного мира, тогда как Малороссия давно имела своих и композиторов, и живописцев, и поэтов. Чем они увлекались, забыв свое родное, - не знаю ... Что же сказать, ее детям, должно любить и гордиться своею прекраснейшею матерью [15].

На окреме висвітлення заслуговує діяльність засновника чернігівської громадської організації початку ХХ ст. «Просвіта» - М.М.Коцюбинського. Творча співпраця М.Коцюбинського з фундатором української музики М.Лисенком сприяла розвитку музичної Шевченкіани Чернігівщини. З цією метою відбувалася організація концертів хору під орудою М.Лисенка, К.Стеценка та виступи окремих виконавців, (О.Мишуги, М.Дейші-Сіоницької та ін.) [2].

У підсумку зазначимо. Розвиток музичної Шевченкіани Чернігівщини охопив наступні мистецькі сфери:

- а) театральні-музичні постановки за творами Т.Г.Шевченка;
- б) оригінальні музичні твори композиторів Чернігівщини за мотивами поезій Т.Г.Шевченка;
- в) народні пісні Чернігівщини на слова Т.Г.Шевченка;
- г) музичні твори на тексти Т.Г.Шевченка або присвячені Т.Г.Шевченку у репертуарі професіональних та аматорських колективів;
- д) широкий загальний концертно-виконавський діяльності.

Подальші теоретичні дослідження щодо поширення творчості Т.Г.Шевченка на Чернігівщині стануть важливим етапом дослідження музичної культури регіону.

Література.

1. Андрос Н.І. «Музична інтерпретація поезії Т.Шевченка» / Н.І.Андрос. - К., 1985 – 70 с.
2. Архімович Л. «М.Лисенко. Життя і творчість» / Л.Архімович, М.Гордійчук. - К., 1992. – С. 202 – 203.
3. Білинська М.Л. «Грає кобзар, виспівує» / М.Л.Білинська. - К., 1981. – 127с.
4. Гончар О.Т. Вічне слово / О.Т.Гончар // Шевченко Т. «Кобзар» К., 1983. – С. 3
5. Жулинський М.Г.Українська мова – дзеркало своєрідності народу / М.Г.Жулинський // Уряд. кур'єр.- 2008. - 16 лют.
6. Зеленська О.Д. Чернігівській театр історія та сьогодення / О.Д.Зеленська // Черніг. відомості.- 2008. - 15 лют.
7. Касперт А.І. Шевченко і музика : нотографічні та бібліографічні матеріали (1861-1961) / А.І.Касперт. - К., 1964. – 163 с.
8. Козицький П.О. «Тарас Шевченко і музична культура» / П.О.Козицький. - К., 1959 – 27 с.
9. Королюк Н.І. «Кобзарева пісня. Поезія Тараса Шевченка і музика»/ Н.І.Королюк. - К., 1994 – 74 с.
10. Королюк Н.І. «Полум'яне слово Шевченка в музиці. Хорова творчість українських композиторів» / Н.І.Королюк. - К., 1995 – 196 с.
11. Правдюк О.А.«Т.Г.Шевченко і музичний фольклор України» / О.А.Правдюк. - К., 1996. – 236 с.
12. Тарас Шевченко про мистецтво : збірка статей / упорядн. І.І.Стебун).- К., 1984. – 254 с.
13. Т.Г.Шевченко і його герої в музиці та образотворчому мистецтві : рекомендаційний бібліографічний покажчик / складач С.М.Остапенко. К., 1989. – 25 с.
14. Унікальний шанс для української культури : доповідь міністра культури і туризму України В.Вовкуна // Культ. і життя.- 2008. - 27 лют.

15. Чернигову 1300 лет : сборник документов и материалов. К., 1990. – С. 71
16. Шевченко і музика : збірник статей. / упорядн.-ред.: Л.Архімович, М.Михайлов, О.Шреєр-Ткаченко.- К., 1966. – 192 с.

Анотація.

У статті розкриваються теоретико-мистецтвознавчі етапи музичної Шевченкіани Чернігівщини як цілісного мистецького явища.

Ключові слова: музична Шевченкіана, театральна-музична діяльність, композиторська творчість, народна пісня.

Annotation

This article covers theoretical and art studying stages of the musical Shevchenkiana in Chernihiv region as the integral art phenomena.

Key words: musical Shevchenkiana, theatrical and musical activity, composer's creative work, folk song.